

Julian M. Skelnik

Tworzenie i organizacja Królewsko-Polskiego sądownictwa wojskowego w latach 1917–1918

Keywords: Courts Martial, Kingdom of Poland (1916–1918)

Summary

The Kingdom of Poland was created by the proclamation (Act) on November 5, 1916. It was proclaimed by the German and Austro-Hungarian governors, who were occupying Polish territories at that time. The administration was held by the occupants, but the Provisional Council of State, as the highest political representation in the Kingdom, was also created. The Council was allowed to organize independent civil and martial courts. These courts started their activity on 1st September 1917. Before this date the Provisional Council of State created the Commission of Military Law, which was entitled to undertake all military steps to introduce German military law into Polish Armed Forces. Members of this Commission represented not only Polish institutions in the Kingdom but, like Waclaw Makowski, they were also significant lawyers. The Commission ended its works on August 25th 1917, as a consequence of resignation of the Provisional Council of State.

On August 29th 1917 Governor General Hans von Beseler announced his order *on the organization of courts-martial and discipline in Polish Army*. This document implemented German military law for all soldiers of Polish nationality, having German citizenship and serving in Polish Armed Forces (Polnische Wehrmacht). Soldiers, who had Austro-Hungarian citizenship were still under cognition of Austro-Hungarian courts martial. The highest superior officer for courts martial in the Kingdom of Poland was general Felix von Barth. He was also the commander of the Training Inspectorate, which was supposed to serve administrative support for courts martial.

The order from August 1917 provided the creation of higher and lower courts martial. Finally there was created only one Court Martial of Training Inspectorate under command of major Bolesław Dunikowski. The Court was renamed after April 1918 into Court Martial of Polish Army, or Court Martial of 1st Brigade. Since that time colonel Henryk Minkiewicz, the commander of 1st Brigade, became the superior officer of this court. When Poland regained independence in November 1918, this court was reorganized into Court Martial of Military District Warsaw.

Aktem z 5 listopada 1916 r. powołano do życia Królestwo Polskie pod okupacją Niemiec i Austro-Węgier¹. Jednocześnie utworzono Tymczasową Radę Stanu, będącą reprezentacją polityczną społeczeństwa polskiego. Swoje funkcjonowanie Rada rozpoczęła w styczniu 1917 r.² Podjęto zarazem decyzję polityczną o utworzeniu niezależnego samorządu terytorialnego, szkolnictwa i sądownictwa. Skutkiem tej ostatniej decyzji było uchwalenie 18 lipca 1917 r. *Przepisów tymczasowych o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim* oraz szeregu przepisów pozwalających na wprowadzenie sądownictwa cywilnego³. Ponieważ Tymczasowa Rada Stanu nie była organem władzy wykonawczej, jej akty prawne wymagały nadania im mocy prawnej przez Generał-Gubernatora. Nastąpiło to *Rozporządzeniem ogólnym* z 11 sierpnia 1917 r., które wyznaczało początek obowiązywania nowych przepisów na dzień 1 września 1917 r.⁴ Tego dnia rozpoczęły urzędowanie sądy pokoju, sądy okręgowe, sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy. Ich jurysdykcja obejmowała poza pewnymi wyjątkami sprawy cywilne i karne⁵. Do najważniejszych wyjątków należały: sądownictwo administracyjne⁶ oraz „sprawy należące do właściwości sądów wojskowych i naczelników wojskowych”⁷. Wskazano w ten sposób na konieczność uregulowania problematyki dotyczącej sądów wojskowych.

Wojskiem Królestwa Polskiego była Polska Siła Zbrojna, zwana po niemiecku Polnische Wehrmacht. Formacja ta powstała na bazie Legionów Polskich i była całkowicie zależna od władz okupacyjnych z Hansem von Beselerem na czele. Pomimo swej nazwy stanowiła część armii niemieckiej⁸. W związku z tym

¹ Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 52 z 13 listopada 1916, *Akt 5 listopada 1916 r.*

² Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 52 z 13 listopada 1916, poz. 181, *Rozporządzenie o utworzeniu Rady Stanu i Sejmu w Królestwie Polskim*; Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 55 z 6 grudnia 1916, poz. 210, *Rozporządzenie o tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskim*. Więcej na temat Tymczasowej Rady Stanu w: W. Sułejka, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.

³ Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego nr 1 z 19 sierpnia 1917 r., Dział I poz. 1, *Przepisy tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim*; poz. 2, *Przepisy tymczasowe o dyslokacji sądów Królewsko Polskich*; poz. 3, *Przepisy tymczasowe o wynagrodzeniu urzędników wymiaru sprawiedliwości w Polsce*; poz. 4, *Przepisy przechodnie do ustawy postępowania karnego*; poz. 5, *Przepisy przechodnie do ustawy postępowania cywilnego*; poz. 6, *Przepisy przechodnie do kodeksu karnego*; poz. 7 – *Przepisy tymczasowe o kosztach sądowych*.

⁴ Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 84, poz. 351, *Rozporządzenie ogólne*.

⁵ Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 84, poz. 359, *Rozporządzenie wykonawcze dotyczące nowego urzędzenia wymiaru sprawiedliwości w General-Gubernatorstwie Warszawskim*.

⁶ Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 84, poz. 360, *Rozporządzenie dotyczące Cesarско-Niemieckich Sądów Administracji przy General-Gubernatorstwie Warszawskim*.

⁷ *Rozporządzenie wykonawcze dotyczące nowego urzędzenia...*, § 6 pkt a).

⁸ W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905–1918*, Warszawa 1931, s. 159–167.

równie prawdopodobne było objęcie jej sądownictwem wojskowym niemieckim, jak i utworzenie dla niej osobnego sądownictwa wojskowego w ramach wymiaru sprawiedliwości Królestwa Polskiego. Rozstrzygnięciem tej kwestii zajęła się powołana na przełomie stycznia i lutego 1917 r. Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu. Zgodnie ze strukturą formalną, jedną z jej komórek organizacyjnych miał być Referat Prac Przygotowawczych. Jego zadaniem miało być opracowanie projektów aktów prawnych dotyczących sądownictwa wojskowego⁹.

Komisja Prawno-Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu

Analiza zachowanego materiału archiwalnego wskazuje, że początkowo wszystkie dokumenty związane z wprowadzaniem nowych aktów prawnych dotyczących wojska były sygnowane przez Komisję Wojskową Tymczasowej Rady Stanu, bez wskazania na żadną z jej wyspecjalizowanych komórek organizacyjnych¹⁰. W tym czasie przygotowano projekty tłumaczeń następujących dokumentów:

1. Ordynacji o karach dyscyplinarnych dla wojska (projekt z 3 czerwca 1917 r.).
2. Przepisów o wprowadzeniu ksiąg karnych (projekt z 5 czerwca 1917 r.).
3. Przepisów o zażaleniach (projekt z 7 czerwca 1917 r.)¹¹.

26 czerwca 1917 r. na posiedzeniu Wydziału Wykonawczego Tymczasowej Rady Stanu uchwalono wniosek płka Kazimierza Sosnkowskiego w sprawie sądownictwa wojskowego w Polskiej Siłce Zbrojnej. Projekt ten, zmodyfikowany uwagami dyrektora Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Stanisława Bukowieckiego, zakładał zwrócenie się z prośbą do Cesarza Austro-Węgier o zwolnienie z przysięgi wojskowej swoich poddanych narodowości polskiej, którzy nie są oficerami zawodowymi. Rozpatrywano także możliwość zwrócenia się z taką prośbą względem całej Polskiej Siły Zbrojnej, tak aby mogła składać przysięgę ułożoną specjalnie dla niej. Przysięga taka miała być zatwierdzona zarówno przez Cesarza Niemiec, jak i Austro-Węgier. Najważniejsze było jednak zwrócenie się z prośbą o umożliwienie stosowania niemieckiego prawa karnego wojskowego formalnego i materialnego względem całej Polskiej Siły Zbrojnej. Wskazywano bowiem, że stosowanie dwóch porządków prawnych

---

⁹ B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921 zarys organizacji i działalność*, Warszawa 1972, s. 10–13.

¹⁰ Por.: Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, zespół akt Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, sygn. I.160.1.

¹¹ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.160.1.15, *Projekt ordynacji o karach dyscyplinarnych dla wojska (ordynacja dyscyplinarna) z 3 czerwca 1917 r.; Projekt przepisów o wprowadzeniu ksiąg karnych (rejestr kar) z 5 czerwca 1917 r.; Projekt przepisów o zażaleniach z 7 czerwca 1917 r.*

w ramach jednej formacji zbrojnej negatywnie wpływa na jedność narodową i morale żołnierzy. W projekcie dążono do utworzenia osobnego sądownictwa Polskiej Siły Zbrojnej, opartego co prawda na przepisach niemieckich, ale złożonego wyłącznie z oficerów Polaków. Jako grupę najbardziej odpowiednią do sprawowania wymiaru sprawiedliwości wskazywano sędziów wojskowych służących w Legionach Polskich. W przypadku gdyby liczba audytorów legionowych była za mała dla sprawowania wymiaru sprawiedliwości w Polskiej Sile Zbrojnej, należało ją uzupełnić z przyjmowanych do wojska prawników cywilów. Ostatnim postulatem pułkownika Sosnkowskiego i dyrektora Bukowieckiego było utworzenie specjalnej komisji w ramach Tymczasowej Rady Stanu, której zadaniem byłoby przetłumaczenie ustaw niemieckich. Komisja ta miała się składać z przedstawicieli Komisji Wojskowej i Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu oraz oficerów Sądu Polowego Komendy Legionów Polskich¹².

Do utworzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, jak ją nazwano, doszło 2 lipca 1917 r. W jej skład weszli: płk Kazimierz Sosnkowski (zastępca szefa Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu), mecenas Waław Makowski (wicedyrektor Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu), dr Emil Rappaport (delegat Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu), por. Kacper Wojnar (delegat Komisji Regulaminowej Komendy Legionów Polskich), ppor. dr Feliks Maciszewski (delegat Sądu Polowego Komendy Legionów Polskich), J. Gostyński (urzędnik Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu) oraz mjr Artur Ganczarski (referent prawny Komendy Legionów Polskich)¹³. Prace pomocnicze dla Komisji wykonywali: mecenas Mieczysław Ettinger, mecenas Eugeniusz Śmiarowski i sędzia Józef Dąbrowski¹⁴. Wszyscy trzej ostatecznie weszli w skład Komisji. Niewielki wkład w prace mieli także sędzia Waław Ostyk-Syrewicz, chorąży Karowski¹⁵, por. Jan Berlinerblau¹⁶, ppor. dr Roman Tenner, radca Roman Wawrowski oraz mecenas Kazimierz Ster-

---

¹² Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.160.1.57, *Wnioski w sprawie sądownictwa wojskowego w armii polskiej uchwalone przez Wydział Wykonawczy Tymczasowej Rady Stanu, Warszawa 26 lipca 1917 r.*

¹³ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, rkps, sygn. I.160.1.12, *Protokół z 1 posiedzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, Warszawa 2 lipca 1917 r.*

¹⁴ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, rkps, sygn. I.160.1.12, *Protokół z 3 posiedzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, Warszawa 7 lipca 1917 r.; Protokół z 4 posiedzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, Warszawa 9 lipca 1917 r.*

¹⁵ Zgodnie z protokołami Komisji Prawno-Wojskowej chorąży Karowski był przedstawicielem Sądu Polowego Komendy Legionów Polskich. Tymczasem *Lista starszeństwa oficerów Legionów Polskich w dniu oddania Legionów Polskich Wojsku Polskiemu 12 kwietnia 1917, Warszawa 1917* nie wymienia żadnego chorążego o takim nazwisku. Osoba o takim nazwisku nie służyła także w wojskowym wymiarze sprawiedliwości po 1918 r.

¹⁶ Po 1918 r. zmienił nazwisko na Jan Prot. W. Chocianowicz, *W 50-lecie Powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie*, Londyn 1969, s. 318.

ling¹⁷. Przewodniczącym Komisji był płk Sosnkowski, a po jego internowaniu przez władze niemieckie funkcję tę przejął mjr Ganczarski¹⁸.

Poza pracami związanymi z tłumaczeniem ustawodawstwa niemieckiego Komisja Prawno-Wojskowa opracowała niemiecko-polski słownik wyrażeń prawnych oraz projekt ustawy o *szczególnym uprawnieniu legionistów w polskiej służbie państwowej*¹⁹. Wśród ustaw cesarskich, których tłumaczenia zatwierdziła Komisja, znalazły się: niemiecka wojskowa ustawa karna z 20 czerwca 1872 r., procedura sądowo-karna z 1 grudnia 1898 r., przepisy dyscyplinarne z 31 października 1872 r., przepisy o zażaleniach z 30 marca 1895 r. i 14 czerwca 1894 r., rozporządzenie o *wymiarze sprawiedliwości karnej w wojsku podczas wojny* z 28 grudnia 1899 r. oraz rozporządzenie o *nadzwyczajnym wojennym postępowaniu sądowym względem cudzoziemców i o sprawowaniu sądownictwa karnego względem jeńców wojennych* z 28 grudnia 1899 r.

Komisja rozpatrywała także projekt organizacji sądów wojennych²⁰. Dokument ten nie był jednak projektem Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, lecz został przejęty od sekcji spraw sądowo-wojskowych przy Wydziale IV Komendy Naczelnej Polskiej Organizacji Wojskowej²¹, która opracowała go przed marcem 1917 r.²²

W treści projektu wyraźnie widać jego tymczasowy, wojenny charakter. Już w pierwszym punkcie zaznaczono, że projektowana organizacja obowiązywać ma jedynie do zakończenia wojny. Także pewne rozwiązania, jak choćby możliwość przeniesienia siedziby Sądu Wojennego Głównego z jej stałego miejsca w Warszawie do innej miejscowości, wskazywały na dostosowanie projektu organizacji sądów do potrzeb wojennych.

Całość projektu była daleko idącą modyfikacją rozwiązań przyjętych w sądownictwie wspólnej siły zbrojnej austro-węgierskiej. Istotne zmiany były konieczne ze względu na ogromną dysproporcję w wielkości armii austro-węgierskiej w stosunku do Polskiej Organizacji Wojskowej czy Polskiej Siły Zbrojnej. Postulowano utworzenie Sądu Wojennej Dywizji i Sądu Wojennego Głównego,

---

¹⁷ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, rkps, sygn. I.160.1.12, *Protokół z 27 posiedzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu*, Warszawa 20 lipca 1917 r.; *Protokół z 29 posiedzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu*, Warszawa 22 lipca 1917 r.; J. Dąbrowski, *Komisja Prawno-Wojskowa (organizacja i prace)*, b.d., b.m. (autorstwo opracowania przypisałem wyłącznie na podstawie charakteru pisma).

¹⁸ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, rkps, sygn. I.160.1.12, *Protokół z 12 posiedzenia Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu*, Warszawa 23 lipca 1917 r.

¹⁹ J. Dąbrowski, op. cit.

²⁰ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.160.1.12, *Projekt organizacji sądów wojennych*, b.d., b.m.

²¹ T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 112–113 podaje strukturę organizacyjną Komendy Naczelnej według stanu z marca 1917 r. W tym czasie w Wydziale IV nie było sekcji dla spraw sądowo-wojskowych.

²² *Projekt organizacji Sądów Wojennych*, „Strzelec” 1917, nr 4–5, s. 44–56.

które miały być odpowiednikami sądów dywizji i najwyższego trybunału wojskowego. W projekcie pominięto odpowiednik sądów brygady, ponieważ nie było konieczności tworzenia tak rozwiniętej struktury. Inne podobieństwa zauważyć można między innymi w składzie orzekającym Sądu Wojennego Dywizji, podziale Sądu Wojennego Głównego na wydziały, czy nawet w tekście przysięgi²³.

Jak już wcześniej przedstawiono, Komisja Prawno-Wojskowa szła w kierunku całościowego przyjęcia rozwiązań niemieckich, a w szczególności przyjęcia procedury karnej wojskowej niemieckiej. Należy więc przyjąć, że projekt organizacji sądów wojennych był jedynie postulatem przedstawionym Komisji i nie wzbudził większego zainteresowania. Przypuszczenie to potwierdzają protokoły zebrań Komisji, w których nie ma mowy o tym projekcie²⁴.

Ostatnie posiedzenie Komisji miało miejsce 22 sierpnia 1917 r. Następne zostało zwołane na 28 sierpnia, lecz nie odbyło się. Stało się tak ze względu na podanie się Tymczasowej Rady Stanu do dymisji, co skutkowało automatycznym rozwiązaniem Komisji Prawno-Wojskowej²⁵.

Organizacja sądownictwa Polskiej Siły Zbrojnej²⁶

Ostatecznie podstawą organizacji sądownictwa i władzy dyscyplinarnej w Polskiej Sile Zbrojnej stał się rozkaz Wodza Naczelnego Wojsk Polskich *o unormowaniu sądownictwa i władzy dyscyplinarnej nad wojskowymi polskimi* z 29 sierpnia 1917 r.²⁷ W zakresie stosowanego prawa wprowadzał on względem wszystkich żołnierzy obywateli Królestwa Polskiego znajdujących się na terenie Generał Gubernatorstwa Warszawskiego i Lubelskiego właściwość wspomnianych wcześniej ustaw karnych niemieckich z 20 czerwca 1872 r. i 1 grudnia 1898 r.²⁸

Od strony administracyjnej sprawami sądownictwa w Polskiej Sile Zbrojnej zajmował się Inspektorat Wyszkozenia. Dwa z siedmiu wydziałów tego Inspek-

---

²³ Ibidem; Dziennik ustaw państwa dla królestwa i krajów w Radzie państwa reprezentowanych, Część LV – wydana i rozesłana dnia 8 lipca 1912, poz. 130, *Ustawa o postępowaniu karnym wojskowym dla wspólnej siły zbrojnej*, par. 19, 55, 63, 64.

²⁴ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, rkps, sygn. I.160.1.12, *Zeszyt z protokołami posiedzeń Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu*.

²⁵ J. Dąbrowski, op. cit.

²⁶ W artykule celowo pominięta jest problematyka sądownictwa wojskowego państw okupujących na terenie Królestwa Polskiego, jeśli nawet jego właściwość rozciągała się na terytorium Generał Gubernatorstwa Warszawskiego czy Lubelskiego. Por.: Dziennik Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 54 z 28 listopada 1916 r., poz. 197, *Rozporządzenie o zmianie rozporządzenia w przedmiocie organizacji sądownictwa na obszarach Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego*.

²⁷ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.341.1.417, Odpis rozkazu *o unormowaniu sądownictwa i władzy dyscyplinarnej nad wojskowymi polskimi*, Warszawa 29 sierpnia 1917 r.

²⁸ Ibidem; R. Ostafiński-Bodler, *Sądy Wojskowe w Polskich Siłach Zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*, Toruń 2002, s. 32.

toratu były związane z pracą sądu wojennego Inspektoratu Wyszukolenia Polskiej Siły Zbrojnej. Wydział IIIa, pod kierownictwem urzędnika Wawrowskiego, zajmował się sprawami porad prawnych, sprawami sądowymi dotyczącymi Inspektoratu, sprawami sądowymi dotyczącymi wybranych kursów wyszkolenia piechoty i innych jednostek oraz nadzorem i sprawami administracyjnymi sądu i więzień. W wydziale tym pracował także por. Jan Berlinerblau, wcześniejszy członek Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu. Wydział IIIb zajmował się sprawami sądowymi wybranych kursów wyszkolenia piechoty, kursów wyszkolenia saperów i taborów oraz pomocą prawną. Kierownikiem tego wydziału był por. Klatke, jego współpracownikami zaś – por. Wiktor Muszyński, ppor. Rodek, ppor. Keskowicz i ppor. Hinkel. Tworzeniem przepisów służbowych zajmował się Wydział D²⁹.

Na marginesie można dodać, że sprawy sądów honorowych były przedmiotem zainteresowania wydziałów Ib i IIa. Pierwszy z nich, pod kierownictwem kpt. Towarka, zajmował się sprawami honorowymi oficerów polskich. Drugi, pod kierownictwem kpt. Vivancy, a później kpt. Stefana Iwanowskiego, zajmował się sprawami honorowymi oficerów niemieckich oraz sprawami honorowymi o charakterze szczególnym. Kiedy 24 lutego 1918 r. zlikwidowano wydział Ib, sprawy honorowe w całości przejął wydział IIa³⁰.

Sądownictwo wyższe

Sądownictwo wyższe nad wszystkimi polskimi wojskowymi, poddanymi Królestwa Polskiego, sprawował Inspektor Wyszukolenia przy Wodzu Naczelnym Wojsk Polskich. W początkowym i najważniejszym okresie istnienia Inspektoratu funkcję tę sprawował gen. Felix von Barth³¹. Jego kompetencje rozciągały się na Generał Gubernatorstwo Warszawskie i Generał Gubernatorstwo Lubelskie. Nie obejmowały one jednak Polaków, obywateli austro-węgierskich oraz żołnierzy odkomenderowanych do Polskiej Siły Zbrojnej z armii austro-węgierskiej. W celu osądzenia mieli oni być odstawiani do właściwych władz austro-węgier-

²⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.341.1.417, *Organizacja Inspektoratu Wyszukolenia przy Wodzu Naczelnym Wojsk Polskich na dzień 29 czerwca 1917 r.*

³⁰ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.341.1.417, *Rozkaz Inspektora Wyszukolenia przy Wodzu Naczelnym Wojsk Polskich L.dz.18218 – Ia z 24 lutego 1918 r.*

³¹ R. Ostafiński Bodler, *Sądy Wojskowe...*, s. 34 podaje nazwisko „H. Borth”; P. Daniuk, W. Makowski, *Wojskowa Służba Sprawiedliwości w okresie II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2001, nr 3–4 podają, że był to „gen. Borth”. W obu przypadkach mamy do czynienia z błędem literowym. Być może doszło także do pomylenia gen. Bartha z płk. Rudolfem Borthem, który był oficerem zawodowym, audytorem w armii austriackiej. W grudniu 1918 wstąpił do Wojska Polskiego i pełnił służbę w sądownictwie wojskowym w Kielcach, Krakowie oraz w sądownictwie polowym przy Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego. Po przejściu armii na etat pokojowy przeszedł na emeryturę i zamieszkał we Lwowie.

skich. Tak więc faktyczny zakres sądownictwa wyższego ograniczony był jedynie do Polaków obywateli Niemiec.

Rozkaz z 29 sierpnia 1917 r. może budzić pewne wątpliwości. Punkt A.III tego rozkazu stanowił, iż „Wojskowi niemieccy odkomenderowani dla wykształcenia, albo dla wszelkich innych celów do oddziałów polskich podlegli są pod względem sądownictwa wyższego inspektorowi nad wyszkoleniem przy Wodzu Naczelnym Wojsk Polskich”. Należy zadać sobie pytanie, czy gen. Beseler mógł w drodze rozkazu podporządkować sądownictwu Polskiej Siły Zbrojnej oficerów niemieckich? Rozwiązanie takie skutkowało wyłączeniem właściwości wyznaczonej ustawodawstwem niemieckim. W świetle ograniczonej samodzielności Królestwa Polskiego należy uznać je za dopuszczalne. Pomimo to nie zastosowano tego rozwiązania konsekwentnie i w zakresie sądownictwa niższego oficerowie niemieccy odkomenderowani do *Polnische Wehrmacht* przydzieleni byli do jednego z oddziałów niemieckich. W świetle tych przepisów trzeba nadmienić, że rozkaz nie precyzował sytuacji prawnej oficera Polaka odkomenderowanego na kurs lub staż w armii niemieckiej.

Gen. Felix von Barth urodził się 21 października 1851 r. Do armii pruskiej wstąpił jako ochotnik w trakcie wojny francusko-pruskiej w latach 1870–1871. Po jej zakończeniu pozostał w wojsku, przechodząc dalsze szczeble kariery, aż do stanowiska dowódcy dywizji piechoty włącznie. Uwieńczeniem jego kariery miało być mianowanie na funkcję szefa sztabu generalnego armii saskiej w 1902 r. Rok później przeszedł w stan spoczynku. Do służby powrócił w trakcie pierwszej wojny światowej, obejmując komendanturę wojskową Drezna. Po zajęciu Warszawy przez wojska niemieckie w 1915 r. został gubernatorem Warszawy³². Wraz z utworzeniem opartej na administracji niemieckiej Polskiej Siły Zbrojnej objął funkcję Inspektora Wyszkożenia przy Wodzu Naczelnym Wojsk Polskich. Była to nominacja o tyle naturalna, że Wodzem tym był gen. Hans von Beseler, z którym gen. Barth wcześniej ściśle współpracował jako Generał w Generał Gubernatorstwie Warszawskim. W momencie objęcia swoich obowiązków w Polskiej Sile Zbrojnej gen. Barth miał 66 lat i od 14 lat nie brał czynnego udziału w służbie wojskowej. O ile mogło mieć to wpływ na sprawę tworzenia i wyszkolenia załóżków polskiego wojska, o tyle z punktu widzenia sądownictwa wojskowego nie powinno było stanowić większego problemu³³.

Zgodnie z obowiązującym prawem karnym wojskowym gen. Barthowi podlegać miał Sąd Wojenny, w polu działający jako Wojenny Sąd Polowy. Jego

³² *Śmierć gen. Bartha*, „Polska Zbrojna” nr 268 z 2 października 1931 r.

³³ Epizod polski był faktycznym zwieńczeniem kariery gen. Bartha. Na krótko przed zakończeniem wojny dowodził jeszcze dywizją swojego imienia, która miała osłaniać Saksonię. Zmarł 22 września 1931 r.

kognicji podlegać miały wszystkie sprawy oficerów i te spośród spraw nieoficerskich, które zagrożone były karą powyżej 6 tygodni aresztu oraz powyżej 150 marek grzywny. Zakres obowiązków Inspektora, jako zwierzchnika sądowego, obejmował powoływanie oficerów audytorów, obsadzanie składu orzekającego, oznaczanie czasu i miejsca rozpraw, administrację sądownictwa wojskowego i ogólny nad nim nadzór w zakresie sądownictwa wyższego³⁴.

Już 1 września 1917 r. utworzono Sąd Inspektoratu Wyszkożenia Polskiej Siły Zbrojnej. W jego skład mieli wchodzić przewodniczący, kierownik rozprawy oraz trzech członkowie. Przewodniczącym był najstarszy rangą oficer audytor, kierownikiem radca sądowy, a członkami oficerowie audytorzy. Przewodniczącym sądu został mianowany 1 października 1917 r. mjr Bolesław Dunikowski, a kierownikiem rozprawy mjr Artur Ganczarski³⁵. Obaj ukończyli studia prawnicze, a następnie byli oficerami zawodowymi audytoriatu armii austriackiej. Obaj też posiadali doświadczenie legionowe, gdzie byli przewodniczącymi sądów. Ich kwalifikacje do sprawowania swoich funkcji były bezsporne³⁶. Niestety nie udało się ustalić nazwisk pozostałych członków sądu.

Praktyczne załamanie działalności Sądu Inspektoratu Wyszkożenia nastąpiło po przejściu II Brygady przez front pod Rarańczą. W nocy z 15 na 16 lutego 1918 r. wraz z gen. Zygmuntem Zielińskim aresztowany został mjr Ganczarski, który cieszył się w II Brygadzie złą sławą. Jako oficer audytor uczestniczył w egzekwowaniu konsekwencji związanych z kryzysem przysięgowym. Wkrótce po tych wydarzeniach majora Dunikowskiego przeniesiono do 4 Armii austriackiej³⁷. Choć wojskom austriackim udało się odbić mjr. Ganczarskiego, to nie powrócił on już na swoje stanowisko.

Ostatnia zmiana w organizacji sądownictwa wyższego zaszła w pierwszej połowie 1918 r. W okresie tym Inspektorat Wyszkożenia zaczął tracić na znaczeniu wskutek działań politycznych. Podległy gen. Beselerowi urząd odbierany był jako bariera na drodze do autonomii Polskiej Siły Zbrojnej. Jednocześnie rozporządzeniem Wodza Naczelnego Wojsk Polskich z 24 kwietnia 1918 r. wyższe zwierzchnictwo sądowe powierzono dowódcy I Brygady Piechoty, którym był płk Henryk Minkiewicz. Powołany przez niego sąd stanowił kontynuację Sądu Inspektoratu Wyszkożenia. Zaczęto go jednak nazywać sądem I Brygady bądź

³⁴ R. Ostafiński-Bodler, *Sądy Wojskowe...*, s. 32.

³⁵ Zależnie od źródeł data awansu Bolesława Dunikowskiego na majora oznaczona jest na dzień 1 lub 24 listopada 1916 r. Bezsporna natomiast jest data awansu na majora Artura Ganczarskiego, która przypada na 1 listopada 1916 r. Ta różnica 23 dni mogła przesądzić o tym, kto zostanie kierownikiem Sądu Inspektoratu Wyszkożenia PSZ. Skoro jednak został nim mjr Dunikowski, należy przypuszczać, iż awans otrzymali jednocześnie. Przemawia za tym także wpis w jego aktach personalnych. Por. Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, akta personalne 3196.

³⁶ W. K. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917, Słownik biograficzny*, t. I, Warszawa 2005, s. 243; t. II, Warszawa 2006, s. 14; *Lista Starszeństwa Oficerów...*, s. 60.

³⁷ *Ibidem*.

Sądem Wojennym Wojsk Polskich w Warszawie. Po odzyskaniu niepodległości przekształcono go w Sąd Wojenny Okręgu Generalnego Warszawskiego³⁸.

Warto także zwrócić uwagę na problem związany z promulgacją omawianego rozkazu. Nie został on ogłoszony w Dzienniku Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego ani w Dzienniku Rozporządzeń C. i K. Zarządu Wojskowego w Polsce. Nie był też rozporządzeniem do żadnego aktu rangi ustawowej. Stawrzało to całkowicie zasadną możliwość kwestionowania jego mocy prawnej.

Sądownictwo niższe

Rozkaz z 29 sierpnia 1917 r. przewidywał, że zgodnie z zakresem służbowym w stosunku do żołnierzy polskich, obywateli Królestwa Polskiego, sądownictwo niższe sprawować będą:

- 1) komendanci kursów wykształcenia piechoty;
- 2) komendant kursu wykształcenia jazdy;
- 3) komendant kursu wykształcenia artylerii;
- 4) komendant kursu wykształcenia saperów;
- 5) komendant kursu wykształcenia taborów;
- 6) komendant szkoły aspirantów oficerskich;
- 7) komendant szkoły podoficerskiej;
- 8) inspektor zaciągu.

Tak określony zakres kompetencji nie odpowiadał rzeczywistości i odnosił się jedynie do projektowanego stanu Polskiej Siły Zbrojnej. Początkowy rozwój tej formacji faktycznie przebiegał zgodnie z przedstawionym schematem organizacyjnym. Jednak już 29 stycznia 1918 r. ppłk Leon Berbecki w swoim raporcie *Stan obecny i potrzeby polskiego szkolnictwa wojskowego*³⁹ wymieniał wiele uruchomionych szkół i kursów, których próżno szukać w rozkazie dotyczącym sądownictwa wojskowego. Być może należałoby przyjąć per analogia, iż sądownictwo niższe sprawowali komendanci poszczególnych szkół i kursów, niezależnie od tego, czy są one wymienione w rozkazie. Przemawia za tym także wykładnia funkcjonalna. Niewykluczone także, że wraz ze zmianą organizacji Polskiej Siły Zbrojnej pojawiały się kolejne rozkazy Wodza Naczelnego Wojsk Polskich dotyczące sądownictwa wojskowego, które nie zachowały się do dzisiaj.

³⁸ P. Daniuk, W. Makowski, *Wojskowa Służba Sprawiedliwości...*, s. 99 podają nieco inaczej. Ich zdaniem „zniesiono Inspektorat Wyszkożenia i w to miejsce utworzono Dowództwo I Brygady Piechoty, a jego dowódcy płk. Minkiewiczowi rozporządzeniem z dnia 24 kwietnia 1918 r. zostało przekazane wyższe zwierzchnictwo sądowe”. Faktycznie rozkaz rozwiązujący Inspektorat Wyszkożenia wydał dopiero pierwszy szef Sztabu Generalnego gen. Tadeusz Jordan-Rozwadowski 29 października 1918 r.

³⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.341.1.417, *Stan obecny i potrzeby polskiego szkolnictwa wojskowego*.

Odtworzenie pełnej listy niższych zwierzchników sądowych jest z wielu względów niemożliwe. Po pierwsze, brak pewności, czy faktycznie każdy dowódca sprawował funkcję niższego zwierzchnika sądowego. Wnioskowanie takie można by przeprowadzić, stosując analogię do omawianego rozporządzenia, ale brak jednoznacznego potwierdzenia takiego stanu rzeczy. Posiłkować można by się także niemiecką ustawą o sądownictwie wojskowym z 1 grudnia 1898 r., która przyznawała zwierzchnictwo sądowe przełożonemu wojskowemu.

Po drugie, część formacji nie posiadała nawet formalnych komendantów. Typowym przykładem może być Wojskowa Szkoła Miernicza (*Vermesungsschule*), wchodząca w skład Polskiej Siły Zbrojnej. Prowadzona była przez niemieckich wykładowców pod kierownictwem kpt. Klustmanna. Ze strony polskiej jej opiekunem był por. Adamowicz, który zajmował się sprawami uczniów i składał raporty gen. Barthowi. Brak było natomiast faktycznego komendanta kursu. Nie można bowiem przyjąć, by taką funkcję mógł pełnić opiekun por. Adamowicz, który był jednym z kursantów⁴⁰.

Odwołując się jednak do przytoczonej w rozkazie o organizacji sądownictwa struktury jednostek można wskazać, iż sądownictwo niższe w Polskiej Sił Zbrojnej sprawowali między innymi⁴¹:

- 1) rtm. Juliusz Kleeberg w stosunku do kursu wyszkolenia jazdy w Mińsku Mazowieckim, od stycznia do października 1918 r.;
- 2) por. Roman Gliniecki, a po kryzysie przysięgowym kpt. Franciszek Kleeberg w stosunku do kursu artylerii w Garwolinie;
- 3) kpt. Marian Kukiel w stosunku do Szkoły Aplikacyjnej Oficerów Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej, później przemianowanej na Szkołę Podchorążych Piechoty;
- 4) mjr dr Michał Wyróstek w stosunku do Krajowego Inspektoratu Zaciągu.

Pozostałych nazwisk nie udało się ustalić lub jednostek nie powołano do życia. Pewną wątpliwość można wysuwać w stosunku do „komendanta kursów wyszkolenia piechoty”. Zachowana dokumentacja nie potwierdza, by stanowisko takie utworzono. Powstało natomiast stanowisko Inspektora Kursów Wyszkolenia, który koordynował pracę wszystkich kursów, a nie tylko tych, które działały w ramach formacji piechoty⁴². Był nim płk Henryk Minkiewicz, który sprawo-

---

⁴⁰ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, rkps, sygn. I.341.1.417, *Raport z pierwszych 10 dni wojskowego oddziału kursu Mierniczego; Pismo L. dz. 24777 Ia do Inspektoratu Wyszkolenia Wojsk Polskich z 19 czerwca 1918 r.*

⁴¹ W. K. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich...*, t. 2, s. 225–226, 326–329; t. 5, s. 158–159; R. Tomaszewski, *Odbudowa Polskiego Szkolnictwa Wojskowego 1908–1923*, Toruń 1997, s. 56–57; W. Kozłowski, *Artyleria polskich formacji wojskowych podczas I Wojny Światowej*, Łódź 1993, s. 192–193.

⁴² Było to odrębne stanowisko od Inspektora Wyszkolenia, któremu Inspektor Kursów Wyszkolenia podlegał.

wał także niższą władzę sądowniczą w stosunku do żandarmów z warszawskiego więzienia. Niewykluczone więc, że posiadał taką samą władzę w stosunku do kursów wyszkolenia piechoty⁴³.

Należy także zwrócić uwagę na fakt, iż wykonywanie obowiązków sądowych przez komendantów poszczególnych jednostek mogło napotykać na pewne trudności. Byli oni bowiem odsyłani na niemieckie kursy przeszkolenia, praktyki zaś odbywali w niemieckich jednostkach liniowych. Przykładem może być rtm. Kleberg, który odbywał dwutygodniowe praktyki w niemieckim pułku kawalerii czy płk Minkiewicz, który uczestniczył w kursie dla wyższych dowódców armii niemieckiej w Sedanie⁴⁴. W czasie faktycznej nieobecności nie mogli wypełniać swych obowiązków.

Sytuację niższych zwierzchników sądowych określało niemieckie prawo karne wojskowe. Zakres ich obowiązków był analogiczny do tego, jaki ciążył na wyższych zwierzchnikach sądowych, lecz jedynie w stosunku do podległych im jednostek. Mieli oni tworzyć sądy doraźne, rozpoznające sprawy zagrożone karą do 60 dni aresztu lub grzywną w wysokości 150 marek. Rozpoznaniu sądownictwa niższego nie podlegały sprawy oficerów. Skład orzekający to przewodniczący oraz pięciu członków. Przewodniczącym miał być oficer sztabowy, członkami składu natomiast trzech oficerowie audytorzy, jeden oficer w stopniu kapitana i jeden w stopniu porucznika. Wszyscy członkowie mieli być mianowani na okres roku przez zwierzchnika sądowego⁴⁵.

Tak określone składy w praktyce Polskiej Siły Zbrojnej były niemożliwe do osiągnięcia. Oficerami sztabowymi częstokroć nie byli nawet sami zwierzchnicy sądowi. Przede wszystkim brak było oficerów audytorów, którzy mogliby zasiadać w sądach. Nawet minimalna liczba ośmiu sądów doraźnych wymagała 24 oficerów audytorów. Tylu w polskim wehrmachcie najprawdopodobniej nie było. Z Legionów Polskich, które stanowiły podstawę kadrową Polskiej Siły Zbrojnej, przeszło jedynie trzech. Dwaj z nich zasiadali w sądzie wojennym Inspektoratu Wyszkozenia. Nic więc dziwnego, że brak jakichkolwiek informacji na temat powołania sądów niższych w Polskiej Sile Zbrojnej. Prawdopodobnie stały się one instytucjami czysto fikcyjnymi. W efekcie sprawiło to poważny kłopot z instancyjnością sądownictwa wojskowego. Brak sądownictwa niższego eliminował dominującą część sądownictwa pierwszej instancji. Sąd wojenny Inspektoratu Wyszkozenia Polskiej Siły Zbrojnej zmuszony był do orzekania we wszystkich sprawach właściwych dla pierwszej instancji. Cała instancyjność została więc zachwiana przez fakt, iż w praktyce funkcjonował tylko jeden sąd woj-

⁴³ B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych...*, s. 39.

⁴⁴ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, masz., sygn. I.341.1.417, *Raporty dla Inspektora Wyszkozenia przy Wodzu Naczelnym Wojsk Polskich*; A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1921–1926*, Szczecin 2005, s. 464.

⁴⁵ R. Ostafiński-Bodler, *Sądy Wojskowe...*, s. 33.

skowy na cały Polnische Wehrmacht. Tylko on mógł rozpoznawać odwołania od swoich wyroków. Sytuacja taka uznawana jest zawsze jako niekorzystna. Jednak w warunkach PSZ tworzyła szczególnie patologiczną sytuację, ponieważ nie było nawet możliwości wymiany przewodniczącego składu orzekającego. Przy czym sąd mógł orzekać nawet karę śmierci.

Wątpliwości musi budzić także tryb, w jakim wprowadzono regulacje dotyczące sądownictwa niższego w stosunku do stołecznych żandarmów. Pod opisem rozkazu Wodza Naczelnego Wojsk Polskich z 29 sierpnia 1917 r. zachowanym w Centralnym Archiwum Wojskowym znajduje się dopisek: „Podług zawiadomienia telefonicznego Generał-Gubernatorstwa przekazano niższe sądownictwo nad personelem polskiej żandarmerii polowej z polskiego fortecznego więzienia w Warszawie pułkownikowi Minkiewiczowi /podpis. Wawrowski/”⁴⁶. Trudno przyjąć, by telefoniczne polecenie mogło stać się powszechnie obowiązującym źródłem prawa.

Wymienione w artykule problemy sądownictwa wojskowego Polskiej Siły Zbrojnej były efektem jego improwizacji i wojennych warunków, w jakich był tworzony. Prosta implementacja niemieckich przepisów karno-wojskowych nie zdała egzaminu. Nie oznacza to jednak, że należy przekreślać dorobek Sądu Wojennego Inspektoratu Wyszkozenia Polskiej Siły Zbrojnej. Należy oceniać go przez pryzmat warunków w jakich pracował. Ewentualne krytyczne uwagi należy kierować pod adresem gen. Felixa von Bartha, który w tak nieskuteczny sposób organizował sądownictwo Polnische Wehrmacht oraz gen. Hansa von Beselera za zbyt swobodne podejście do procedur tworzenia prawa.

Wyraźnie widać rozdźwięk między systematycznymi pracami w zakresie tłumaczenia prawa niemieckiego i przygotowaniem aktów mających je wdrożyć, które prowadziła Komisja Prawno-Wojskowa, a późniejszą działalnością administracji Generał Gubernatorstwa Warszawskiego. W moim przekonaniu można dopatrywać się dwóch przyczyn takiego stanu rzeczy. Pierwszą przyczyną jest sytuacja frontowa Niemiec i Austro-Węgier, która wraz z upływem czasu coraz bardziej się pogarszała i wymuszała coraz częściej doraźne rozwiązania. Drugim, znacznie ważniejszym problemem są personalia. W skład Komisji Prawno-Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu wchodził wybitni prawnicy, jak Wacław Makowski⁴⁷, Emil Rappaport, Eugeniusz Śmiarowski czy Mieczysław Ettinger oraz

⁴⁶ Odpis rozkazu o unormowaniu sądownictwa i władzy dyscyplinarnej...

⁴⁷ Wacław Makowski znany powszechnie jako jeden z najwybitniejszych polskich karnistów okresu międzywojennego do 1922 r. pracował w Oddziale VI Prawnym Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych jako podpułkownik Korpusu Sądowego. Opracował w tym czasie komentarz do Kodeksu Karnego Wojskowego wydany nakładem Głównej Księgarni Wojskowej. W. Makowski, *Kodeks Karny Wojskowy z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzających, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921; L. Kania, *Żołnierska karta w życiu prof. Wacława Makowskiego*, „Palestra” 2001, nr 5–6, s. 98–101.

późniejsi oficerowie sądowi Wojska Polskiego, tacy jak Feliks Maciszewski, Artur Ganczarski. Z Komisją współpracował także późniejszy oficer sądowy Waclaw Ostyk-Syrewicz. Dla tak dobranego grona naturalne było rzetelne procedowanie nad treścią aktów prawnych, natomiast gen. Beseler i gen. Barth, jako zawodowi żołnierze, z pewnością przyzwyczajeni byli do szybkiego rozwiązywania problemów za pomocą rozkazów. Tak też kształtowali sytuację Królewsko-Polskiego sądownictwa wojskowego.